

MEGJEGYZÉSEK FÖVÉNY LÁSZLÓNÉ JÓZSEF ATTILA-KÖNYVÉHEZ*

A felszabadulás után, néhány év elteltével, pozitív eredménnyel zárult az a harc, mely egyetlen, reprezentáns proletárköltőnk méltó elismertetéséért folyt. Kultúrára szomjas népünk az elevenen élő magyar költői hagyományok legmagasabb polcára, Petőfi Sándor és Ady Endre forradalmi költészete mellé emelte a megváltást sóvárgó nemzet költőjének életművét, aki nemcsak a két háború közti »fuszulásban«, de a szólásban is »országos« volt. Ma már a külvárosi nyomortanyák helyett a felszabadult, »szép, szilárd jövőt« építő munkásokhoz, — a »kiszikkadó, neliészavú parasztok«, »szorongó kivándorlók« helyett a szocializmus útjára lépő parasztsághoz szól költészete. A költő legmélyebb álmai váltak valórá. De éppen a költő diadalmenete teszi egyre sürgetőbbé, hogy a még értékét tekintve gyér József Attila-irodalmat gazdagítsuk, hogy teljes mélységében fölmerjük költészetének értékeit; s megmutassuk, megoldjuk életművének kérdéseit, problémáit.

E feladatok végrehajtásában: József Attila költői értékeinek keresésében, költői fejlődésének bemutatásában tesz egy lépést előre Fővény Lászlóné könyve, melyben sok új, gazdag életrajzi, költői és prózai anyagot használt fel, gyűjtött össze. Nem tudta ugyan kellő tudományos igénnyel és elmélyültséggel megmutatni a proletárköltő fejlődését, de könyvének egyes jólsikerült részletei előrelendítik a József Attila-kutatók munkáját. Elsősorban a »Nagyon fáj« kötet elemzését emelhetjük ki, melyben bőséges adatokon és gazdag, költői anyagon keresztül mutatja be a proletárlirikus élete végén történt teljes magárahagyatottságát, lírájának ellentmondásait. Felejthetetlen élmény számunkra könyvének néhány utolsó fejezete, melyben testi megtörtségében állítja elének József Attilát, amint roncolt lelkéből is harci dalt kovácsol népével összeforrott, bizakodó vágya:

S mégis bízom. Könnyezve intlek,
szép jövőnk, ne légy ily sivár! ...
Bízom, hisz, mint elődeinket,
karóba nem húznak ma már.
Majd a szabadság békessége
is eljön, finomul a kín —
s minket is elefednek végre
lugasok csendes árnyain.

Figyelemreméltóak azok az észrevételei is, melyeket a népköltészet József Attilára gyakorolt termékenyítő hatását vizsgálva tesz, s kimutatja: hogy kerüli el a költő a

* Fővény Lászlóné: József Attila. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953.

stilizálás formai veszélyét, s hogy törekszik; hogy tör a magyar költészet megújítására. József Attila fejlődésében valóban nagyon fontos meglátnunk, hogy a népköltészethez való fordulása egész életművének éltető eleme; — mind eszméi, mind pedig művészi szempontból. Fővényné — ha vázlatosan is, — de meggyőzően mutatja ki, hogyan fedezi fel József Attila a népköltészetben a nép teremtő, világformáló erejét, másrészt pedig hogyan fejlődik költészete épp a népköltészet segítségével tudatosan a formabontástól a zárt strófaszerkezetű, magyaros ritmusú, csengő rímű formák felé. Kár, hogy nem elemzi részletesen József Attila tudatos formakeresését és formai gazdagságát, öncélúságtól mentes játékoságát, melyet forradalmi mondanivalója szab meg. Fővény Lászlóné szereti és érti József Attilát, jó esztétikai érzékkel elemzi több versének gazdag és sokszor bonyolult képeit, különösen a »Téli éjszaká«-ban.

Ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy megrekedt a részletekben, s nem sikerült verselemzéseit, jó megfigyeléseit a tudományos általánosításokig elvinnie. Könyve nagy részében arra szorítkozik, hogy terjedelmes verseket idéz, — azokat részekre, ízekre boncolja, felfeji képeinek, metaforáinak értelmét, jelentését. Sokszor már fölöslegesnek bizonyulnak ezek a magyarázatok, az idézeteknek sokszor prózai szavakban való ismételtetése. Általában fölveti, összegezi a költői fejlődés problémáit, de nem törekszik a megoldásra. Felszínes, sokszor formális az első kötetek összehasonlítása, például annak bemutatása, hogyan harcol a költő az adequat kifejezési formáért, a »Nyugat« emlíni indulva, az új tartalomnak megfelelően. A tudományos módszer a problémák mélyebb okainak feltárását kell, hogy jelentse; annak bemutatását: hogyan és miért távolodik el József Attila a parnasszista lírától, hogyan vetkőzi le a polgári hatásokat művészi kifejező eszközeiben, verskompozíciójában, eszmeiségében egyaránt. Bokor László kritikája a Szabad Nép hasábjain már rámutatott arra, hogy a könyv módszerbeli hibája egyik fő akadálya annak, hogy a szerző tudományos igénnyel bemutathassa József Attila költői fejlődését. Fővényné munkájában valóban elszikkadnak a költői pálya egyes szakaszai, s a szakaszok közötti különbségek. Sematikus összevetések miatt könyvének leggyengébb része az V. fejezet, melyben a »Dönts d a tőkét...« kötet természetét elemzi. Írói mozgalmakat említ, melyekhez a proletárköltő is kapcsolódott, (pl. Bartha Miklós Társaság, »A Toll« köre) de helytelenül az olvasókra bizza ezeknek megítélését. Pedig mennyire szükséges volna a két hűború

közi irodalmi élet egészében bemutatni József Attila fejlődését, a »Nyugat«-tól egészen a »Szép Szó«-ig. Fővényné felszínesen elintézi a szektáns, proletkultus politikai-művészeti irányzat kérdését, a költőt ért szektáns, elutasító kritikák jogosulatlanságát. A pártköltészet, a pártirodalom születésének »gyermekbetegségeit« nem lehet ilyen egyszerűen elintézni, hisz a párt gyakorlati munkájától való elszakítottág okozta részben József Attila egyéni és költői tragédiáját.

De nézzük csak meg közelebbről a már említett V. fejezetet, melyben a költői fejlődés döntő lépéseit így határozza meg a szerző :

»Eddig elsősorban egyéni életének kérdésein, vágyain keresztül jutott el népe, közössége, hazája nagy kérdéseiig. Most pedig az »édes nép«, az egész haza ügye kerül életének és költészetének középpontjába.« (79. l.)

Ez a fogalmazás megtévesztő, s ugyanakkor ellentmond a »lírai realizmus« elvének, hisz e szerint az egyéni életérzések, egyéni problémák lírai kifejezése nem mutathat meg *tipikus* társadalmi érzéseket. Inkább arról van szó, hogy József Attila egyéni élete problémáinak bemutatásán keresztül, anarchizmusa miatt nem tudta a közösség problémáit eszmeileg helyesen kifejezni.

Verselemzéseiben is fellelhető ez a felületes gondolkodás, vulgarizálás. Sokszor csak a tematika alapján nyúl hozzá az egyes versekhez ; az eszmei elemzést nem támasztja alá eléggé a művészi eszközök vizsgálatával. Különösen olyan kiemelkedő, nagy verseknél érezzük ezt, mint a »Hazám«, »A Dunánál« vagy a »Mondd, mit érlel...« Éppen ezért ezekből az elemzésekből hiányzik a meggyőző erő, mert Fővényné elemzése nem tükrözi, hogy ezek az alkotások művészi eszközeikben is nagyok. Fővény Lászlóné gyakorlatilag azt akarja igazolni, hogy a tematikán dől el a művészi nagyság kérdése, hisz a költő »feltárta a hazája életét alakító osztályharcnak jellegét, a bonyolult osztályviszonyok összefüggéseit, a külföldi elnyomó elleni harc szükségességét és fényt sugároz a jövő felé is« (177. l.). Úgy vélem, túlsok a vulgáris szempont!

Ami pedig az eszmei tartalom meghatározását illeti verselemzéseiben, néhol az is vitatható, épp a vulgarizálás következtében. Fővény Lászlóné így elemzi a verset :

»Mondd, mit érlel annak a sorsa' — vetette fel a kérdést minden szakasz elején s a vers végén a válaszlatlanul hagyott kérdések ellenére is felhangzik az egyértelmű válasz : a közös sors, az elnyomás, a szenvedések a *proletárjorradalmat* (aláhúzás tőlem) érlelik,

az egymásra utaltaknak együtt kell harcolniok a proletár utokorért.« (111. l.).

Éppen ez a vulgarizálás mutatja, miért nem sikerült József Attila költészetét, mint *nemzeti* költészetet fejlődésében bemutatni. Az idézett vers nagyszerű alkalom lett volna arra, hogy a nemzet egészének költőjét ismerjük meg a 30-as évek elején. József Attila ebben az időben már nem egyszerűsítette le a magyar társadalom kérdéseit csupán a proletárdiktatúra kérdéseire. József Attila ebben a versében a fasizmus elleni közös összefogás szükségességét és valóságát emeli ki a Népfront-politika eszmeisége alapján. A befejező strófa nem valószínű, hogy válasz »egyformán« a hét versszakban ábrázolt, különböző emberi sorsok kérdéseire, csupán a költő *saját* sorsának kérdésre vonatkozó válasz, vagyis a költő a saját képével zárja a képsort, mintegy lírai fordultként.

Részletesebben kell szólnunk arról, hogy Fővényné a proletárköltő sajátos, művészi eszközeit, képkalkotó-módszerét (főleg tájköltészetében) sem elegendő elmélyültséggel vizsgálja. Azt írja egy helyütt, a »Döntsd a tőkét...« kötet verseit elemezve :

»Itt, ebben az új közösségben már nincs helye a különállást a versek bizarr formájával is érzékeltető hangnak... Itt más, súlyosabb, igazabb szavak kelleneek. Egyszerűek, nyíltak, közvetlenül tanítóak.« (80. l.).

Csak éppen az a csodálatos, hogy a »Füst« c. verset hozza fel bizonyításul a könyv szerzője. Ennek a versnek képei egyáltalán nem »egyszerűek«. Ezek nem »egyszerű«, »közvetlen« hasonlatok :

Kis, nyurga füst virágzik hold előtt.
Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől.
Áttetszel rajta, égi hűvösség.

Fővényné maga is érzi a képek közvetlenségét, mert igyekszik azokat az értelem nyelvére lefordítani ; — így derül ki, hogy az »égi hűvösség« a halált jelenti. Más versekkel kapcsolatban pedig szimbolikus (?) képkalkotásról beszél a könyvszerző. Igaz, hogy József Attila az egyszerű képek s a zárt strófászerkezetek felé törekedett. A megismerés alapján alkotott, közvetlen képekkel, mint pl. »apadt mellű kód«, »ráncos szoknyájú hegy«, »csend fülel, motoz a setét«, »borostás állal komorul a zsupp«, »csüggedt borókán fészkel a homály« stb. — nincs nehéz dolgunk : a megszemélyesítés régi költői gyakorlat, Petőfi is kedvelte. De mit kezdjünk a »Füst«, a »Nyár« vagy a

»Medáliák« c. költemények elvont képeivel, melyek sokszor az egész verset átszövik? Ki tudja pontosan lefordítani az értelem nyelvére a sajátos József Attila-metaforákat: »aranybojtú nyár«, »fönyadt alkonyat«, »csendes, kévébe kötött reggel«, »a fürgeteg fekete vadezüst«, »csillagra akasztott homály«, »hazám, az eladott kabát« stb...? Nem egyszerű hasonlatok ezek; — a költő nem a jólismert fogalommal világítja meg a kevésbé ismertet. Amikor József Attila azt írja: »A gyölcs ködökben puha varjak ülnek«... — csak a gyölcs és köd azonos tulajdonságaira gondolunk, — de az »aranybojtú nyár« hallatára a nyár képeiből egyszerre sok bukkan fel képzeletünkben: egyesek ringó, aranyló búzatengerre, mások hatalmas függöny aranyszínű bojtjaira, többen ismét másra gondolnak. Ez a sajátos képkötő módszer a szabadversek időszakából maradt meg: a szabad asszociációkon, képzet-társításon épül fel, nemkülönben az expresz-szionista hatás mellett magánviseli a szürrealista képkötő módszer nyomait is. József Attila egész életművében él ezzel a képkötő módszerrel, melyben sok kifejező erő rejlik, éppen ezért sokkal pozitívabb értelemben kell róla beszélnünk, mint ahogy azt Fövényné teszi. A weimari »művészeti forradalom« mindvégig nyomokat hagyott a proletárvölgy életművében, s ez a hatás művészileg jelentős gazdagodást jelentett a költő számára, jóllehet *politikailag* visszaesést mutatott, amint ezt Horváth Márton is megállapítja. Ez a hatás komoly előrelépést jelentett József Attila költői eszközeinek fejlődésében, főleg a bonyolultsága mellett is kifejező képalkotást illetően. 1925—26-ban írt szabadversei már a »Nyugat«-tól való eltávolodást jelezték. Felszabadította magát elődei kötöttsége alól, kibővítette költői nyelve szókincsét, a tudományos versmondattan szabályainak felbontásával lehetőséget teremtett tágabb gondolatmenetek kifejezésére. Hogy József Attila később is élt a sorerejét és a gondolat- vagy mondategységet felbontó »enjambement«-nal, annak elsősorban az a magyarázata, hogy ez a művészi forma lehetőséget teremtett az eszmei mondanivaló, a központi gondolat kiemelésére, aláhúzására. Tehát a szabadvers nem jelent minden esetben modorosságot, gondoljunk csak József Attila egyik nagy versére, a »Szocialisták«-ra.

A szabad asszociáció csak gazdagította, termékenyítette a kifejező képalkotás módszereit. József Attila hasonlati, hangulati és érzelmi asszociációkon keresztül éri el sajátos képalkotását. Persze, ebből az »esztétikai áttételből« sokszor elvont, absztrakt képek születnek, melyek kissé »hozzáférhetetlenek«, s ezért nem nyúl ezekhez olyan természetességgel a munkásság, parasztság, mint Petőfi költeményeire.

József Attila tájköltészetében a szabad asszociációkon épülő képeket az fogja szerves egységbe, ami a természet jelenségeit — látszólagos logikái átugráson keresztül — a dolgozók életéhez, a munkásember életéhez hozza közel. Ez a belső összefüggés adja meg egyik tájversének, az »Esző« c. költeménynek is egységes kompozícióját. A képek mindvégig hasonlati és hangulati asszociációkra épülnek:

Kaszák villannak az egen,
suhogó rendekben dől a zápor.

A kiinduló képre a második versszakban tér vissza, »esztétikai áttétel« keresztül, a természet és társadalom hasonló jelenségeinek asszociációja alapján:

Kaszák villognak? Szuronyok.

Vagy nézzük pl. a másik párhuzamos képsort:

suhogó rendekben dől a zápor.
Nagy nyalábokban, szélesen
borul a szál, zizeg, aláhull.

A dolgok, jelenségek közti hasonlóságot így keresi:

futók sortüze vet lobot,
porzik a füst, összeszorított
foggal a föld tömege zendül.
Setét lé bugyog az erekből.

Ismét más hasonlati ugrás:

És búzaszemeként a cseppek
tetőkön pattognak, peregnék.

A zápor-esőcseppek kopogását belső logika alapján hasonlítja a fegyvergolyók csattogásához:

Golyók kopognak, csörögnek boltok...

A természet és társadalom hasonló képei- nek megtalálásán keresztül válik nála a természeti vihar társadalmi viharra. A harmadik strófa lírai fordulata, újabb hasonlaton át történő asszociációja is látszólagos logikai bakugrással történik:

Vagy csak motor zúg? S gép szövi
az aláomló puha kelmét?
S a kínzott talajt befödi,
mint orsózaj a fáradt elmét?...
Ősz anyó — kerek tükröt vágott.
Mit láttok benne proletárok?

Hogy Petőfi összenőtt a forradalommal, ez azt is eredményezte, hogy képei, metaforái egyszerűek, közvetlenek, hogy nincs szükség »áttételre«. Petőfi tájköltészetében a »nép néz szét saját országában«, amikor a föld birtokbavételére a forradalom objektív és szubjektív erői készenállnak. József Attila korában a föld és gyár »lírai birtokbavétele« a történelmi helyzet miatt bonyolultabb;

a fasiszta nyomás és sötétség, az illegálisba kényszerült párt, s általában a forradalom szubjektív erőinek felkészületlensége miatt a proletárváltó nem beszélhet úgy a magyar tájról, mint a sajátjáról, hanem csak »vérző táj«-ról. Petőfi a forradalmi tömegekkel egybeforrott nemzeti költő szemével nézheti a természetet, a tájat. József Attilának viszont azoknak a nevében kell szólnia, »kikbe e nagy kor beleszorult«, s csak a kitörés vágya, igazsága, reménye szólalhatott meg legtöbbször:

Majd a szabadság békessége
is eljön, finomul a kín —.

József Attila csak »elméletben« szerkeszthette meg a »szép, szilárd jövőt«; izoláltságában csak a »tucásnak« tehetett »panaszt«. Tájverseiben azt az ellentmondást élte át, mely a természet rendje és a társadalom igazságtalansága közt fennállt. A természetet nem parnasszista módra szemlélte, nem is fényképezte, hanem tervszerű, elrendező költői munka anyagának szánta. »Tündöklő realizmusa« túljut minden naturalizmuson, — tájköltészetében együtt jelenik meg ember és természet, szabad hasonlati asszociációkon át, allegorikus képekben.

Ember és természet már Petőfi költészetében egybeolvadt, de amint láttuk, másképpen, mint József Attilánál a »Holt vidék«, a »Téli éjszaka« vagy a »Határ« c. költeményekben. Táj és ember kapcsolatát a realista festészet is kereste, mert számára természet nem volt időtlen és apolitikus téma! A realista festészetben az ember viszonya a természethez azt is jelenti, hogy az ember hogy érzi magát a természetben. A realista festő a táj hangulatában az ember hangulatát is kereste. Ezt az összefüggést hangsúlyozta Horváth Márton is festőink felé a képzőművészeti vitán:

»A szocializmusban nemcsak abban az értelemben változik meg az ember viszonya a természethez, hogy végtelen lehetőségek nyílnak meg a természet átalakítására, hanem abban az értelemben is, hogy az ember másképp érzi magát a természetben: a természet urának érzi magát. Nemcsak a termőföld és a gyár az övé, hanem a hegy is, a felhők és a napfény

— hát miért ne festenénk le mi ezt a mi természetünket úgy, ahogy mi ma látjuk?» (Horváth M.: Megjegyzések a képzőművészeti vitához, 48. l.).

József Attila a munka, az élet örömet kereste az ember és a táj kapcsolatában, de csak annak ellentmondásait élhette át. Eszmei mondanivalója szabta meg tájverseinek hangulatát, — tájleíró verseiben is a társadalom lehelle, cselekvése érződik. Eszmei mondanivalója szabta meg két tájversének, az optimista »Favágó«-nak és a pesszimista »Határ«-nak hangulatát is. Egy képzőművész pontos, a jelenségek lényegébe hatoló illusztrációt készíthetne (s tudomásom szerint Dési Huber készített is) a »Határ« c. költeményhez, amint »országúton, némán vándorolnak ki a jegenyék«. József Attilánál a táj, a munka ábrázolásában az a szocialista követelés fejeződik ki, melyet egyik versében világosan kimondott:

De majd fölállok s zúgom nemsokára —
adjátok meg a munka örömet.

József Attila képalkotó módszerét tehát több dolog indokolja. Elnyomott, feltörő osztály gyermeke volt, sokszor csak rejtetten mondhatta el mondanivalóját:

Ősz anyó — kerek tükröt' vágott.
Mit láttok benne proletárok?

A fasiszta nyomás és cenzúra mellett ehhez járult még a megnemertés saját táborán belül és kívül — másrészt pedig a nemzeti versformák tudatos keresése következtében (az expresszionista formabontástól a kötött strófaszervezetekig, — s az ezeknek megfelelő, szabad asszociációkra épülő képektől az egyszerű, közvetlen képekig) alakult ki verseinek gyémántos-vaspántos keménysége, itt-ott formai zártsága.

Fövény Lászlóné könyve — hibái ellenére — ösztönöz alkotás. Arra ösztönöz bennünket, hogy felhasználjuk, továbbvigyük a könyvben, a problémák felvetésében rejlő tudományos lehetőségeket. Arra buzdít bennünket, hogy további kutatásokra támaszkodva, részletproblémák mélyreható kidolgozásával, megoldásával segítsük az égetően fontos József Attila-monográfia megszületését.

Szalai Sándor